

Kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle puolustusvoimien uskonnollisista tilaisuuksista

Kantelija: Dos. Jouni Luukkainen
puheenjohtaja, Pääkaupunkiseudun ateistit ry
Wallininkuja 2 C 53, 00530 HELSINKI
p. (09) 191 51443, (09) 7534 703
jouni.luukkainen@helsinki.fi
(www.ateistit.fi)

Viranomainen, jonka menettelyä arvostelen: Puolustusvoimat.

Toimenpide, jota pidän virheellisenä: Yleinen palvelusohjesääntö, joka on otettu käyttöön 1.7. 2002 ja jossa annetaan puolustusvoimien sotilashenkilöstön yleiseen palvelukseen liittyviä määräyksiä, velvoittaa evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluvan henkilön osallistumaan tämän kirkon mukaiseen uskonnon harjoittamiseen vastoin sitä, että perustuslain 11 §:n mukaan kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.

HUOMAUTUS. Olin päättänyt laatia tämän kantelukirjeen vihdoin juuri tänä viikonloppuna perehdyttyäni ohjesääntöön jo marraskuussa 2006, kun sitten sattumalta Helsingin Sanomissa oli eilen pe 13.2.2009 juttu, jossa selostettiin, kuinka to 12.2.2009 ilmestynyt puolustusvoimien uutislehti Ruotuväki oli kertonut, että ensi kesäkuussa tulee voimaan uusi palvelusohjesääntö. Todellakin, lehden verkkosivulta <http://www.mil.fi/ruotuvaki> löytyi 3.2.2009 päivätty pikauutinen ”Yleinen palvelusohjesääntö muuttuu kesällä”. Uutisen mukaan: ”Uusi yleinen palvelusohjesääntö tulee voimaan 1. kesäkuuta. Nykyinen YLPALVO on vuodelta 2002.” Mutta uutisesta ei selviä, onko uudessa ohjesäännössä korjattu ne virheellisyudet, jotka tässä kantelussa kerron sisältyvän voimassa olevaan ohjesääntöön.

Asian kuvaus: Yleisen palvelusohjesäännön luku ”11 Sotilaalliset tilaisuudet” mainitsee useitakin uskonnollisia tilaisuuksia. Luvun ”11.1 Paraati” kohdassa 433 kerrotaan, että paraatikatselmus voi sisältää kenttähartauden ja että kenttähartauden asemasta voidaan pitää jumalanpalvelus ennen paraattia. Luvussa ”11.3 Jumalanpalvelukset ja hartaustilaisuudet” jo otsikko kertoo uskonnon harjoittamisesta; samoin luvussa ”11.2 Sotilasvalan vannominen ja juhlallisen vakuutuksen antaminen”, sillä valalla ohjesäännössä tarkoitetaan uskonnollista valaa. Luvun 11.2 kohdassa 478 valantekotilaisuuden ohjelmaa myös kuvataan seuraavalla luettelolla: ”hymni, rukoukseen soitto, papin puhe ja rukous, virsi, rukouksen päätösoitto, sotilasvala”. Luvun 11.3 alaotsikon ”Yleistä” alla kohdassa 492 kerrotaan, että evankelis-luterilaisia ja ortodoksia jumalanpalveluksia sekä hartaustilaisuuksia järjestetään osana palvelusohjelmaa (, ja kohdassa 494, että eri uskontokuntiin kuuluville pyritään järjestämään mahdollisuus oman uskontonsa harjoittamiseen); seuraavat alaotsikot ovatkin ”Perusyksikön hartaus” ja ”Perusyksikköä suuremman joukon kenttähartaus”.

Velvollisuus osallistua mainittuun uskonnon harjoittamiseen näkyy lisäksi seuraavista kohdista:

- Luku 11.1, kohta 454: Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla on oikeus osallistua paraatikatselmukseen kuuluvaan kenttähartauteen. Osallistuessaan kenttähartauteen he menettelevät Sulkeisjärjestysohjesäännön mukaisesti. Jos he eivät kenttähartauden vuoksi voi osallistua paraatikatselmukseen, heille järjestetään muuta palvelusta.
- Luku 11.3, kohta 493: Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla henkilöillä on oikeus osallistua jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Jos he vakautuksensa vuoksi eivät osallistu, heille pyritään järjestämään muuta ohjelmaa.

Nämä kaksi kohtaa nimittäin mielestäni kertovat, että evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluvalla henkilöllä on puolestaan velvollisuus osallistua tuon kirkon jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin.

Mutta yksi poikkeus tästä velvollisuudesta myönnetään:

- Luku 11.2, kohta 490: Juhlallisen vakuutuksen antavat ne alokkaat, jotka omantunnon syistä eivät voi vannonaa sotilasvalaa. Juhlallinen vakuutus annetaan erillisessä tilaisuudessa, yleensä siten, että siihen osallistuvilla henkilöillä on mahdollisuus seurata valatilaisuutta ja osallistua ohimarssiin.

Sotilasvalaa ei nimittäin edes evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluva ole velvollinen vannomaan, joten sikäli juhlallisen vakuutuksen antaessaan hän ei ole velvollinen osallistumaan valatilaisuuden uskonnonharjoittamiseen. Kylläkin lainaamani kohdan 490 sana ”mahdollisuus” viittaa pahasti siihen, että juhlallisen vakuutuksen antaja joutuu vaikka vastoin omaatuntoaan seuraamaan valatilaisuutta ainakin kentällä, vaan ei toivottavasti kirkossa.

Miksi kuvaamani toiminta on mielestäni virheellistä?

a) Tarkastelen aluksi vastaista vertailua varten koulumaailman tilannetta.

Eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemäni kantelut Helsingin kaupungin opetustoimesta (dnro: 1991/4/2003 ja 2097/4/2003) ja Espoon kaupungin opetustoimesta (dnro 2083/4/2003) sekä näiden kautta välillisesti Opetushallituksen 6.6.2003 antamista tiedotteista ja muistioista ”Perusopetuslain/Lukiolain muutoksen vaikutukset uskonnon ja elämäntutkimustiedon opetukseen sekä koulun/lukion toimintaan” johtivat siihen, että Opetushallitus joutui täsmentämään näitä tiedotteitaan. Lainaan uusien tiedotteiden ja muistioiden (perusopetus: tiedote 19/2006 (28.2.2006), lukio: tiedote 28/2006 (31.3.2006)) lukua ”5. Koulun/Oppilaitoksen uskonnolliset tilaisuudet”:

Koulu/Lukio voi edelleen järjestää uskonnollisia tilaisuuksia kuten jumalanpalveluksia ja uskonnollisia päivänavauksia. Tällaiset tilaisuudet katsotaan uskonnon harjoittamiseksi. Perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaan ketään ei voida velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Tämän perusteella oppilasta/opiskelijaa ei voida velvoittaa osallistumaan (—)/hänen omantuntonsa vastaiseen jumalanpalvelukseen, uskonnolliseen päivänavaukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen.

Oppilaan huoltaja ilmoittaa / Opiskelijan tulee ilmoittaa, jos oppilas/hän ei osallistu uskonnon harjoittamiseen.

Huoltajan ilmoituksesta oppilas / Opiskelijan pyynnöstä [pitäisi tietysti lukea ”ilmoituksesta” – JL] hänet vapautetaan omantunnon syistä uskonnon harjoittamisesta.

Kantelin siitä, että Opetushallituksen alkuperäisissä muistioissa tälle vapautumiselle asetettiin seuraavalla tavalla oikeudetta rajoituksia:

Perustuslain 11 §:n 2 mom:n tarkoituksena on ensisijassa suojata henkilöä vieraan uskonnon harjoittamiselta. Vapautuksen perusteina ovat yksinomaan omantunnon syyt. Lähtökohtana voidaan pitää, ettei oman uskonnollisen yhdyskuntansa tilaisuudesta voi vapautua. Huoltajan/Opiskelijan esittämästä perustellusta syystä oppilas/hänet vapautetaan uskonnon harjoittamisesta.

Näissä kanteluissani, tai tarkemmin sanoen niiden liitteenä olleessa tutkielmassani ”Koulun uskonnollisista tilaisuuksista vapautuminen (15.9.2003)”, joka on ilmestynyt painettunakin (Vapaa Ajattelijat 6/2003, 5–7; http://www.vapaa-ajattelijat.fi/lehti/2003_06/koulun_uskonnollisista_tilaisuuksista_vapautuminen.html), kerroin, että vuoden 2000 perustuslakiin sisältyvä vuoden 1995 perusoikeus uudistus pyrittiin ottamaan huomioon 1.8.2003 voimaan tulleissa uudessa uskonnonvapauslaissa sekä siihen liittyvissä laeissa perusopetus- ja lukiolakiin uskonnon ja elämäntutkimustiedon opetusta koskevien pykälien muutoksista, mutta että suoraan perustuslain soveltamisen varaan jäi kuitenkin koulun uskonnollisista tilaisuuksista omantunnon syistä vapautuminen. Tarkastelin Opetushallituksen ohjeita uskonnonvapauslainsäädännön valmistelun yhteydessä esitettyjen kantojen perustalta.

Totesin, että missään valmistelun vaiheessa ei esitetty seikkaa, että perustuslain 11 §:n 2 momentin tarkoituksena olisi ensisijassa suojata henkilöä vieraan uskonnon harjoittamiselta; seikan huomioonottamista kun kaiketi ajateltiin itsestäänselvyytenä, jolloin se ei korostamista kaivannut.

Mutta huomautin, että sensijaan kriittistä oman (uskonnollisen yhdyskunnan) uskonnon harjoittamiselta suojautumista korostettiin. Niinpä Uskonnonvapauskomitean mietinnössä (komiteamietintö 2001:1) uskonnonvapauslakiesityksen säätämisyjärjestystä käsittelevässä kohdassa lukee (sivu 52, palsta 2):

Toisaalta perusoikeusuudistuksen yhteydessä silloiseen hallitusmuotoon otettiin myös voimassa oleva perustuslain 11 pykälän 2 momenttiin sisältyvä säännös, jonka mukaan kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen (ns. negatiivinen uskonnonvapaus). Oikeus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen on riippumaton siitä, kuuluuko henkilö johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan.

Samassa kohdassa lukee myöhemmin (sivu 53, palsta 2):

Niin sanottu negatiivinen uskonnonvapaus on esityksessä otettu huomioon siten, että uskonnonopetuksessaan asianomaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan kuuluvaa oppilasta tai opiskelijaa ei saa vastoin tahtoaan velvoittaa osallistumaan rukouksiin, hartauden harjoitukseen, jumalanpalveluksiin tai muihin vastaaviin uskonnon harjoittamismuotoihin.

Tuossa siis puhuttiin uskonnonopetuksesta kaiketikin uskonnon oppitunteihin rajoittuen, mutta mietintö ei mitenkään käsitellytkään koulujumalanpalveluksia eikä uskonnollisia päivänavauksia, jotka eivät edes sisälly opetussuunnitelmiin. Voi kuitenkin ajatella, että komitea olisi tarkoittanut lausua samaa uskonnollisten tilaisuuksien osalta. Uskonnonvapauskomitean mietintöön liittyvässä eriävässä mielipiteessään professori Martin Scheinin palauttaa uskonnonopetusta tarkastellessaan mieliin saman:

Myös vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa korostettiin, että uskonnonvapautteen kuuluu oikeus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen ja tämä oikeus on riippumaton siitä, kuuluuko yksilö johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan.

Hallituksen esityksessä (HE 170/2002 vp) oli uskonnon ja elämäntietämisen opetusta koskeneiden perusopetuslain 13 §:n ja lukiolain 9 §:n rinnalle lisätty 13a § ja 9a § uskonnon harjoittamiseen osallistumisesta, mutta eduskunnan sivistysvaliokunta teki lausunnossaan (SiVL 14/2002 vp) rajauksen näihin koululakien a-pykäliin pitäessään uskonnonharjoituksena vain uskonnollisia tilaisuuksia; lisäksi se esitti a-pykäliin perustuslain sanamuotoon viittaavan tarkennuksen ”omantunnon syistä”. Perustuslakivaliokunta poisti sitten hallituksen esityksestä nämä a-pykälät ja totesi mietinnössään (PeVM 10/2002 vp) seuraavaa:

Sääntelyä on kuitenkin soveliaampaa luonnehtia menettelytapasääntelyksi, kuten sivistysvaliokunta on tehnyt, sillä perustuslaki ei tässä asiassa oikeastaan tarvitse täsmäntävää sääntelyä. Puhtaasti perustuslain näkökulmasta sääntely on poistettavissa.

Eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaisena. Kuten tutkielmassani kirjoitin, mielestäni yllä selostamani historian valossa eduskunta ei poistaessaan näin hallituksen esityksestä a-pykälät kuitenkaan peruuttanut seuraavaa yllä lainaamaani Uskonnonvapauskomitean mietinnön lausumaa: *Oikeus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen on riippumaton siitä, kuuluuko henkilö johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan.* Päinvastoin, perustuslakivaliokunta nimenomaan halusi antaa perustuslain selvän tekstin toimia sellaisenaan. Päättelin, että niin ollen Opetushallituksen ohjeen oman uskonnollisen yhdyskunnan tilaisuudesta vapautumista koskeva lähtökohtainen rajoitus oli perustuslain ja eduskunnan kantojen vastainen.

Huomautin edelleen, että eduskunta ei myöskään rajannut omantunnonvastaisuuden käsitettä. Sivistysvaliokunnan yllä mainitsemaani lausuntoon sisältyy seuraava:

Valiokunta toteaa myös, että omantunnonvastaisuus on hyvin subjektiivinen käsite eikä sitä lainsäädännöllä voida edes tarkasti määritellä.

Valiokunta ei, kuten ei myöskään perustuslakivaliokunta, antanutkaan mitään omantunnonvastaisuuden tulkintaa eikä myöskään viitannut mihinkään mahdolliseen perustuslakiuudistuksen aikaiseen

tulkintaan (jollaista ei kai olekaan). Siksi, kuten esitin, myöskin Opetushallituksen ohjeen vaatimus ilmoitukseen tarvittavasta ”perustellusta syystä” oli vastoin eduskunnan kantoja.

Totesin edelleen, että eduskunta ei myöskään ollut esittänyt, mitä eräät muut tahot olivat tuolloin esittäneet, että oman uskonnon hartauden harjoittamisesta ei ole pääsääntöisesti loogista omantunnon syihin vedoten kieltäytyä, koska kerran kyseisen uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyden on valinnut. Vasta 18 vuotta täyttäneellä on oikeus omalla päätöksellään jäsenyydestä luopua, mutta siitä huolimatta lukiossa opiskelija käyttää itse puhevaltaa opiskelijaan koskevissa asioissa, niin tässäkin.

b) Tarkastelen nyt puolustusvoimissa asevelvollisuuttaan suorittavien tilannetta.

Vuoden 2002 yleinen palvelusohjesääntö ei ole ottanut huomioon sitä uskonnon ja omantunnon vapauden parantumista, joka sisältyy vuoden 1995 perusoikeusuudistukseen ja vuoden 2000 perustuslakiin ja joka on yllä kertomallani tavalla otettu huomioon peruskoulujen ja lukioiden uskonnollisten tilaisuuksien osalta. On nurinkurista, että alokkaat joutuvat puolustusvoimissa kokemaan uskonnon ja omantunnon vapauden taantumisen kouluun verrattuna.

En voi väittää pystyväni itse hyvin kuvittelemaan alokkaiden asemaa tässä kysymyksessä, sillä päätin jo alle 15-vuotiaana sekä kieltäytyväni aseista että eroavani ensi tilassa kirkosta tavoitteinani myös armeijan lopettaminen ja kirkon valtiosta erottaminen. Tiedän edelleen erään, joka kieltäytyi aseista nimenomaisista ateistisista syistä. Yleisen eurooppalaisen kehityksen valossa ei ole myöskään selvää, että asevelvollisuus säilyy ylipäätään enää pitkään Suomessa. Mutta toistaiseksi asevelvollisuus on, ja moni menee armeijaan. Moni alokas, osa heistä ateisteja, myöskin kuuluu ja haluaa edelleenkin kuulua evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon; syitä siihen saattavat olla tapa tai aikomus pyytää aikanaan kirkollisia seremonioita. Mutta synn ei tarvitse olla, ja harvemmin kai onkaan, uskonnon muunlainen vapaaehtoinen harjoittaminen. Kenttähartaudet taas ovat uskonnon harjoittamiseen pakottamista, eivät vapaaehtoinen valinta. Sikäli osaan sittenkin kuvitella, että siinä pakossa voi käydä, että ihminen velvoitetaan osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Sellaisesta voi olla kyse myös uskovan ihmisen tapauksessa; ihmisellä voi olla vaikkapa uskonkriisi. Kukaan ei ole velvollinen erittelemään omaatuntoaan tässä asiassa, eikä kenelläkään ole oikeutta sellaista erittelyä kysyä. Ihminen itse parhaiten tietää, jos uskonnon harjoittaminen tietystä tilanteesta on hänen omantuntonsa vastaista, ja ilmoituksen siitä tulee riittää. Tämä ajatus on puettu perustuslaissa 11 §:n takaamaan omantunnon vapauteen.

Virheellistä yleisessä palvelusohjesäännössä on siis se, että evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluva varusmies ei voi vapautua omantuntonsa vastaiseksi ilmoittamastaan tämän kirkon mukaisesta palvelusohjelmaan muuten kuuluvasta uskonnon harjoittamisesta.

Käytäntö saattaa olla virheellistä myös pyrittäessä järjestämään eri uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluville mahdollisuus oman uskontonsa harjoittamiseen, sillä tarkoittaako ohjesäännön kohdan 494 ”mahdollisuus” osallistumispakkoa, jos kyse on jostain erityisestä tilaisuudesta?

c) Tarkastelen lopuksi puolustusvoimien muun sotilashenkilöstön kuin asevelvollisuuttaan suorittavien tilannetta.

Vertailuksi lainaan Opetushallituksen täsmennetyistä muistioista luvun ”7. Kouluhenkilöstön asema”, sillä luvun jälkimmäinen kappale on täydennys, johon johti apulaisoikeusasiamies Ilkka Raution ratkaisu rehtori Satu Honkalan Opetushallituksen alkuperäisistä ohjeista tekemästä kantelusta (dnro 1705/4/2003):

Perusoikeusuudistuksen valmistelussa on katsottu, että uskonnon ja omantunnon vapautta koskevasta perusoikeussäännöksestä ei voida johtaa yleistä oikeutta kieltäytyä virkavelvollisuuksiin kuuluvasta tehtävästä vakaumuksen perusteella. Säännöksen on kuitenkin katsottu puoltavan yleisesti työnjaollisia ja hallinnollisia järjestelyjä, joilla vältetään henkilön velvoittaminen vakaumustaan loukkaaviin työtehtäviin.

Hallituksen esityksessä Suomen perustuslakien perusoikeussäännösten muttamisesta (HE 309/1993) todetaan, että uskonnon ja omantunnon vapauden ja virkavelvollisuuden hoitamisen väliset ristiriidat joudutaan ratkaisemaan tapauskohtaisesti.

Asettaessaan ehdottomia uskonnonharjoittamisvelvollisuuksia sotilashenkilölle yksin hänen evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseseen kirkkoon kuulumisensa perusteella on yleinen palvelusohjesääntö virheellinen. Kuinka sellaisen ajattelutavan vallitessa myöskään saatetaan pyrkiä hoitamaan äskeisen lainaukseni käsittelemät ristiriitatilanteet kelpoisesti? Asevelvollisen vapauttaminen uskonnon harjoittamisesta myös tosiasiallisesti on varmasti tahdottaessa yksinkertaista toteuttaa, mutta käsittääkseni kantahenkilökunnan osalta käytännössä vaativampaa. Kuitenkin on ihmisiä, jotka tahtovat palvella puolustusvoimissa palkollisinakin tuntematta sen sotilaallista tehtävää omantuntonsa vastaiseksi, mutta kokien tuskaa, koska eivät pysty välttämään omantuntonsa vastaiseen uskonnon harjoittamiseen osallistumista.

Tiedän, että myös koulun opettajilla on ollut ongelmia saada hoitaa tehtävänsä ilman, että joutuisivat omantuntonsa vastaisesti osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Siksi itselleni matematiikan opettajan toimi koulussa, niin läheiseltä kuin se muuten tuntuisikin, olisi kai käytännössä mahdoton. Puolustusvoimat valittaa, kun alokkaat keskeyttävät aiempaa enemmän tai ovat muuten aiempaa vähemmän kelpokkaita fyysisten ja psyykkisten syiden tähden; onko puolustusvoimilla silloin varaa kohdella huonosti niitä asevelvollisia ja kantahenkilöstöön kuuluvia, jotka terveellä tavalla tahtoisivat jättää mahdollisen uskonnon harjoittamisen kunkin yksityisasiaksi, olkoon sitten vaikka kuinka yhteisölliseksi, mutta ilman, että puolustusvoimat olisi tämä yhteisö?

Toivon oikeusasiamiehen tekävän seuraavaa: Puolustusvoimille on huomautettava, että myös palvelusohjelman osana olevista evankelis-luterilaisista ja ortodoksisista jumalanpalveluksista ja har-
taustilaisuuksista on perustuslain tähden jokaisen voitava omantunnon syistä saada vapautus.

Jouni Luukkainen